

28. Стародубського магістрата книга справ поточних: (1690–1722) // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Х., 1894. – Т. 6: Труды педагогического отдела историко-филологического общества, вып. 2. – С. 259–274.

29. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 208. – Оп. 1. – Спр. 24–29, 34–49, 82–91.

30. Biblioteka Narodowa w Warszawie. Dział mikrofilmów. Kragów PAN 280, mf. 9105. 184 k.

Кривошея Ир. И. Краеведческие материалы Козелецкой актовой книги (1664-1765 гг.).

Исследуется актовая книга города Козельца, сотенного центра Киевского полка, содержащая дела, датированные 1664–1765 гг. На основании анализа источника определяется его информационный потенциал для изучения краеведческой проблематики. Обращается внимание на то, что периодически город Козелец имел полковой, более высокий статус, что повышает значение актовой книги как источника. Анализируется ряд документов, в частности дела о собственности на землю и дело о последствиях строительства мельницы на Новой плотине, которые содержат важную краеведческую и генеалогическую информацию.

Ключевые слова: *актовая книга, казацтво, урядники, мешчане, сотня, Киевский полк, Козелец.*

Kryvosheia I. I. Local history materials of Kozelets Town Register (1664-1765).

Register containing cases dated 1664-1765 of Kozelets town as a sotnia center of Kyiv regiment was under analysis. Its information potential for studying local history subject area is defined on the basis of register analysis. We focus our attention to periodically higher regimental status of Kozelets town that brings the value of the register as a source. A number of documents, including the cases concerning ownership of land and the consequences of mill building at Nova greblia (dam) that provide valuable local history and genealogical information were studied.

Key words: *register, Cossacks, uriadnyk (sergeant of the Cossacks), lower middle class citizens, sotnia, Kyiv regiment, Kozelets town.*

УДК 908(477)

О.В. Лісовська

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

В статті аналізується історичне краєзнавство як один з ефективних інструментів формування історичної пам'яті та духовності українського народу. Розкрито поняття «історичної пам'яті». Виділяються шляхи актуалізації історичного краєзнавства у процесі формування української національної ідентичності. Акцентується увага на виховній і консолідуючій функції історичного краєзнавства в процесі відродження української нації. Розглянуто особливості формування національної самосвідомості молоді, визначено напрями реалізації завдань держави для утвердження в свідомості громадян України власної національної гідності.

Ключові слова: *історичне краєзнавство, край, духовність, історична пам'ять, національна освіта, національна свідомість.*

Активні та всеохоплюючі процеси національно-культурного відродження, що набули в незалежній Україні незворотного характеру, супроводжуються зростанням інтересу не тільки

до загальної історії нашої держави, а й до минулого окремих її регіонів. З огляду на це, підвищеної уваги вимагає історичне краєзнавство.

Сьогодні історичне краєзнавство в Україні стало могутнім засобом пробудження національної самосвідомості українського народу, його національно-історичної пам'яті та духовності, без чого неможливим був би процес утвердження незалежної української державності.

Історія краю, або краєзнавство, - один із найцікавіших напрямів сучасної науки. Цікавість до минувшини можна пояснити тим, що ніколи не вичерпається допитливість людини, котра прагне дізнатися, що відбувалося на землі, де вона народилася, живе, що було тут до неї, якими були її предки, з якими труднощами вони стикалися, як їх переборювали; про одяг, свята і будні – всю різнобарвну палітру життя рідного краю. Людина залишає на землі багато свідчень своєї діяльності. Усе, що вона говорить чи пише, усе, що вона виготовляє, усе, до чого торкається, - дає нам свідчення про неї.

Надбання наших предків не повинно втратити свого значення. Минуле, сьогодення і майбутнє тісно пов'язані між собою. Історія показує нам, яке глибоке коріння має наше життя. А пізнати давнину ми зможемо лише тоді, коли вивчатимемо історію рідного краю, нашої «малої» батьківщини. Створення фундаментальної історії нашої держави у всій її локальній різноманітності та специфічних місцевих проявах неможливе без ґрунтовного дослідження минулого окремих регіонів.

Отже, не викликає сумнівів актуальність дослідження проблеми формування та збагачення історичної пам'яті та духовності українського народу завдяки історичному краєзнавству.

Необхідно зауважити, що різні аспекти історичної пам'яті суспільства розглядають у своїх працях Зашкільняк Л. [1], Зерній Ю. [2], Масненко В. [9], Ситник П. [12], Трегуб О. [14], Тронько П. [19]. Немало досліджень стосується і значення краєзнавства у відродженні духовності культури українського народу. Це праці Лаби В. [7], Тімець О. [13]. Велика роль у вивченні сутності краєзнавства, його завдань належить відомому науковцю-краєзнавцю П. Троньку [15-20]. Суттєвим джерелом для вивчення питання підтримки краєзнавчого руху на державному рівні слугував сайт Національної спілки краєзнавців України [21].

Метою даної статті є визначення ролі історичного краєзнавства у процесі формування історичної пам'яті та духовності українського народу.

Історична пам'ять є тим своєрідним національно-генетичним кодом, який зберігає знання про історію, етапи розвитку, умови існування й духовний потенціал нації [7, с. 50]. Основним чинником формування національної свідомості та національної ідентичності є саме історична пам'ять. Саме завдяки спільному минулому, перемогам і поразкам попередників, спільним героям, місцям пам'яті, тощо, сучасні покоління відтворюють власний історичний досвід, і таким чином нація усвідомлює свою сутність, духовність.

Одним із дієвих засобів формування історичної пам'яті та духовності українського народу є історичне краєзнавство, яке відіграє надзвичайно важливу громадянську та соціальну роль в умовах становлення та розвитку української державності. Аналіз праць вітчизняних учених дає змогу стверджувати, що проблема формування національної самосвідомості особистості у процесі краєзнавчої роботи є недостатньо вивченою. Розбудова національної системи освіти на засадах компетентнісного підходу ставить перед освітніми закладами України вимоги і завдання, спрямовані на формування у молоді здатності стати суб'єктами національного життя.

На сучасному етапі невід'ємною складовою роботи вчителя чи викладача історії є історичне краєзнавство, спрямоване на відродження духовності, історичної пам'яті, формування у молоді любові до рідного краю, патріотизму, поваги до людини, усвідомлення національної належності до українського народу. Виховання національної самосвідомості сприяє збагаченню духовного світогляду учнів та студентів, формує усвідомлення особистістю себе як часточки українського народу з власною національною гідністю [3, с. 25]. У наш час, коли нівелюється приналежність людини до певної нації, виховання справжнього патріота набуває особливо важливого значення. Виховуючи в учнів і студентів любов до рідного краю, до рідної школи, ми формуємо їх духовний світ.

Дослідження учнями чи студентами історії рідного краю – це перші сходинки до усвідомлення себе як громадянина. Активними членами суспільства стає та молодь, яка досконало знає своє коріння. Формування особистості з високим рівнем національної самосвідомості, здатної зрозуміти процеси національного життя, визначити своє місце і роль у ньому, виявляти творчість та ініціативу є одним із основних завдань, яке постало перед навчальними закладами сьогодні [12, с. 89-91].

Від ставлення дитини до спадщини попередніх поколінь, до героїчного подвигу нашого народу залежить її духовний світ, національна самосвідомість. Емоційні переживання, джерелом яких є пізнання та шанування пам'яті, тісно пов'язані з активною діяльністю молодого покоління, а саме збиранням документів, фотоматеріалів, реліквій, запис спогадів учасників історичних подій, відеозапис, тощо [13, с. 30].

Важливе місце у формуванні національної самосвідомості молоді відводиться індивідуальним формам краєзнавчої роботи – написанню та захисту самостійних творчих та дослідницьких робіт; створенню мультимедійних презентацій по досліджуваній темі. Тому краєзнавча тематика в школах та у вузах сприяє розвитку духовного сприйняття світу, допомагає сформувати глибоку національну свідомість, гордість і гідність, яка одвіку була притаманна українському народу.

На державному рівні вироблено низку системних заходів щодо розвитку історичного краєзнавства. Особливо активізувався цей процес у XXI ст. В 2001 р. було видано Указ Президента України № 35(35/2001) «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні». Ще в 2012 р. Національною Спілкою краєзнавців України був створений Проект «Державної програми розвитку краєзнавства на період до 2025 року». Метою Програми визначено подальший розвиток краєзнавства як галузі наукових знань та розгортання краєзнавчого руху – невід'ємної складової сучасного громадянського суспільства. На сьогодні цей Проект ще знаходиться на стадії обговорення.

Відбувається відкриття кафедр краєзнавства у вузах, здійснюється підготовка програм та навчальних посібників з курсу «Краєзнавство», «Історичне краєзнавство». Хоча курс «Краєзнавство» викладається здебільшого на гуманітарних факультетах, хоча варто було б запровадити його вивчення студентами інших спеціальностей.

Для забезпечення історико-краєзнавчої роботи з молоддю у Міністерстві освіти і науки була створена Всеукраїнська координаційно-методична рада з питань розвитку дитячо-юнацького туризму, краєзнавства й екскурсій (затверджена Наказом Міністерства № 379 від 11.05.2004 р.). Її головними завданнями є реалізація державної політики в галузі освіти засобами туризму, краєзнавства й екскурсій, організації науково-методичного, програмного та інформаційного забезпечення навчальних закладів з туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти. Під керівництвом цієї ради розроблені програма і методичні рекомендації проведення факультативних занять з краєзнавства у школах, що включають в себе різноманітні форми і методи навчання. Серед них визначальними є: методичні схеми і рекомендації вивчення краєзнавчих об'єктів; екскурсії до краєзнавчого музею; практикуми в місцевому архіві; тематичні походи та експедиції; конференції з історії краю; організація книжкових тематичних виставок і занять з бібліографії краю. В процесі виконання цієї роботи з учнями проводяться факультативні заняття на тему: «Історія села (міста) – історія нашої Батьківщини», «Роль і місце вивчення історії села(міста) в нашому житті», «Історія села (міста) в народних піснях, переказах, легендах, віршах, оповіданнях». На жаль факультативні краєзнавчі заняття проводяться не у всіх школах [21].

Значну кількість заходів історико-краєзнавчого спрямування проводить Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді Міністерства освіти і науки України. 104 відділення таких центрів спрямовують цю роботу в регіонах, а саме, залучають дітей та юнацтво до вивчення історичної, культурної та природної спадщини.

Міністерством освіти і науки проводиться також значна робота з ознайомлення учнів та студентів з визначними історичними місцями України, що сприяє формуванню історичної пам'яті молоді. Відповідно до Наказу даного Міністерства № 286 від 06.04.2007 р. була розроблена програма проведення комплексних навчально-тематичних екскурсій з

учнівською та студентською молоддю «Моя країна – Україна» (з відвідуванням визначних краєзнавчих та історичних об'єктів).

Значну роботу з вивчення і пропагуванню історії рідного краю здійснюють краєзнавчі та історичні музеї, бібліотеки. Музеї здійснюють активну виставкову діяльність, представляючи численні пам'ятки з історії даного краю, проводять археологічні експедиційно-пошукові роботи по території даного регіону. Але історико-краєзнавчі музеї мають ряд проблем, що заважають їм на належному рівні здійснювати свої функції. Це недостатнє фінансове забезпечення, недостатність експозиційних площ, відсутність надійної системи обліку і зберігання історичних пам'яток, неналежний рівень охорони, недостатній рівень кадрового та інформаційного забезпечення. Бібліотеки представляють значну кількість краєзнавчої літератури. Досить позитивно слід відзначити те, що частина бібліотек представляють краєзнавчі матеріали в Інтернеті. Серед основних краєзнавчих ресурсів, представлених на бібліотечних сайтах України, слід назвати: електронні краєзнавчі каталоги; путівники, довідники, тексти з історії краю; матеріали наукових і науково-практичних конференцій з історико-краєзнавчої тематики; посилання на інформацію про край в Інтернеті [18, с. 29].

Значний вклад у розвиток історичного краєзнавства також вносять громадські організації, зокрема Національна спілка краєзнавців України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Український фонд культури, фонд ім. О. Гончара та інші. Особливо слід відмітити Національну спілку краєзнавців України. Представники спілки забезпечують реалізацію програми «Реабілітовані історією» (на даний момент видано 60 томів), видання «Зводу пам'яток історії та культури України» та іншої краєзнавчої літератури. На жаль видання багатотомної «Історії міст і сіл України» на сьогоднішній момент не здійснюється у зв'язку з відсутністю державного фінансування [21].

Ефективним шляхом формування історичної пам'яті є популяризація історичного краєзнавства через ЗМІ. Серед найбільш відомих видань ми можемо відзначити журнал «Краєзнавство». Нині через відсутність стабільної матеріальної бази журнал виходить нерегулярно, але натомість значно збільшив свій обсяг, вмещаючи ґрунтовні дослідження з усіх напрямів краєзнавства. Слід відзначити й певні періодичні регіональні видання: «Краєзнавець Черкащини», «Сіверянський літопис» (Чернігів), «Джерело» (Тернопіль), «Дивокрай» (Хмельницький), «Січеславщина» (Дніпропетровськ) та ін. [21].

На жаль краєзнавчі проблеми не достатньо висвітлюються в загальноукраїнських ЗМІ, тільки деякі газети (зокрема «День», «Дзеркало тижня», «Культура і життя», «Літературна Україна» та ін.) друкують краєзнавчі матеріали. Слід відзначити спеціалізований радіожурнал «Рідний край», який розповідає про історію та традиції різних областей країни.

Звичайно, насамперед держава має дбати про розвиток історичного краєзнавства. Для реалізації завдань розвитку історичного краєзнавства, інтеграції відповідного напрямку у політику ідентичності, варто було б включити історичне краєзнавство до загальнонаціональних програм культурної політики. Серед останніх відповідних Указів Президента України слід назвати Указ № 717/2013 від 30.12.2013 р. «Про додаткові заходи щодо державної підтримки культури і мистецтва в Україні», в якому наголошується на необхідності підтримки регіональних культурних ініціатив, про відзначення ювілеїв, важливих пам'ятних дат [22].

Отже, історичне краєзнавство є одним з ефективних механізмів формування історичної пам'яті та духовності українського народу. Сьогодні, розвиток історичного краєзнавства здійснюється на належному рівні як органами державної влади так і громадськими організаціями. Хоча існують і певні труднощі. Наприклад, видання літератури історико-краєзнавчого спрямування не має достатньої державної підтримки; історія різних регіонів України та історико-краєзнавчі дослідження не достатнім чином висвітлюються у засобах масової інформації.

Підсумовуючи вище сказане слід підкреслити, що історія рідного краю є невід'ємною складовою у формуванні національно-історичної свідомості і патріотизму громадян України. В період переоцінки цінностей, творення нових форм людського співжиття у рамках української політичної нації особливо наочним стає об'єднуючий потенціал «малої історії»:

саме вона створює той психологічний фон, який дає змогу молодій людині усвідомити свою причетність до долі країни, а також свою частку відповідальності за збереження і примноження її духовних надбань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі // Україна – Європа – Світ. Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л.М. Алексієвець. - Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. - С. 156 - 159.
2. Зерній Ю. Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності // Політичний менеджмент. - 2005. - № 5.- С. 104-115.
3. Ігнатенко М. Місце історичного краєзнавства у викладі історії України в школах // Історія в школі. – 2001. - №3-4. – С.23-28.
4. Історико-культурна спадщина України: проблеми, дослідження та збереження / відп. ред. Горбик В.О. - К., 1999.
5. Концепція краєзнавчої освіти та виховання: (шкільної, позашкільної, вищої педагогічної) / уклад. В.В. Обозний; МОН Укр., Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К.: Наук. світ, 2000. – 47 с.
6. Костриця М.Ю. Національне краєзнавство: актуальні питання теорії і методології // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. Науковий збірник. - Кам'янець-Подільський, 2002. - С. 4-12.
7. Лаба В. Місце краєзнавства в концепції національної школи // Основа. - 1992. - №3. – С. 8-12.
8. Ліхачов Д. Краєзнавство як наука і як діяльність // Пам'ятки України. – 1988. - №1. – С. 98-126.
9. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // Український історичний журнал. – 2002. - №5. – С. 49-62.
10. Реєнт О. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // Український історичний журнал. - 1999. - №3.
11. Серебрий В. Краєзнавство в системі народної освіти // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2001. - № 13. - С. 7-8.
12. Ситник П., Дербак А. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні: Монографія. – К.: НІСД, 2004. – 226 с.
13. Тімець О. Значення краєзнавства на різних етапах розвитку суспільства // Рідна школа. – 2002. - №8-9. – С. 27-33.
14. Трегуб О. Історична пам'ять як засіб мобілізації національної свідомості // Магістеріум. Політичні студії. - 2008. - Випуск 31. - С. 25-29.
15. Тронько П. Історичне краєзнавство – невід'ємна складова суверенної України // Трибуна. – 2002. – № 5/6. – С.20-23.
16. Тронько П. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). – К., 2000. – 270 с.
17. Тронько П. Краєзнавство на межі тисячоліть // Культура і життя. - 1999. - 18 вересня. – С. 14.
18. Тронько П. Г . Краєзнавство незалежної України: на часі нові завдання // Краєзнавство. - 2001. - № 1–4. - С. 27-31.
19. Тронько П. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. – К., 1994. – 108 с.
20. Тронько П. Краєзнавчий рух в Україні (історія, сьогодення, перспективи) // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 1999. - № 38.
21. <http://nsku.org.ua>
22. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/717/2013>

Лисовская О.В. Историческое краеведение как средство формирования исторической памяти и духовности украинского народа.

В статье анализируется историческое краеведение как один из эффективных инструментов формирования исторической памяти и духовности украинского народа. Раскрыто понятие «исторической памяти». Выделяются пути актуализации исторического краеведения в процессе формирования украинской национальной идентичности. Акцентируется внимание на воспитательной и консолидирующей функции исторического краеведения в процессе возрождения украинской нации. Рассмотрены особенности формирования национального самосознания молодежи, определены направления реализации задач государства для утверждения в сознании граждан Украины собственного национального достоинства.

Ключевые слова: историческое краеведение, край, духовность, историческая память, национальное образование, национальное сознание.

Lisovska O.V. Historic regional studies as a means for forming historical memory and spirituality of the Ukrainian people.

The article analyzes the historic regional studies as one of the effective tools for creating historical memory and spirituality of the Ukrainian people. The concept «historical memory» has been clarified. The ways of the historic regional studies' actualization to form the Ukrainian national identity have been distinguished. The educating and consolidating functions of historic regional studies in the process of the Ukrainian nation revival have been focused on. The research deals with peculiarities of young people's national consciousness formation, determines the state directions and objectives for the establishment of Ukrainian citizens' national dignity.

Key words: historic regional studies, region, spirituality, historical memory, national education, national identity.

УДК 94:001.89(092)(477) «17/19»

О. В. Потильчак

ПРОБЛЕМАТИКА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ У ПРАЦЯХ В. Й. БОРИСЕНКА: ВИТОКИ НАУКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглядається різнопланова наукова діяльність відомого українського історика, професора Володимира Йосиповича Борисенка в царині соціальних, суспільно-політичних і національно-культурних проблем вітчизняної історії XVII – початку XX ст. Проаналізовано основну проблематику його наукових праць та простежено витоки наукової школи вченого у 1970-1980-х рр. XX ст. Наголошено, що дослідницька праця вчених наукової школи В. Й. Борисенка – окрема історіографічна проблема, що потребує спеціального дослідження.

Ключові слова: Борисенко Володимир Йосипович, історія України другої половини XVII – початку XX ст., суспільно-політичне життя, культурно-освітні проблеми, наукова школа.

Початок 1990-х рр. у новітній історії України позиціонується сучасниками як час глибоких суспільно-політичних змін, що позначилися крахом комуністичного тоталітаризму, розпадом СРСР і новітнім етапом українського державотворення. Важливими ознаками в чільному ряду наслідків цих процесів стали демократизація суспільного, наукового життя та деідеологізація вітчизняної історичної науки.

Зняття цензурних обмежень, відкриття доступу до спецфондів бібліотек і архівів заклали підвалини для поступової деконструкції міфів радянської історіографії, спричинили небачене до того часу розширення проблематики історичної науки, створювали тло на якому